

FRÅN S:T PETERSBURG TILL GORBOPOLIS.

Balticum och Rysslands moderniseringsproblem

Kristian Gerner

Perestrojka och glasnost'

Regimen Gorbačev försöker modernisera Sovjetunionen. Ambitionerna uttrycks i orden *perestrojka och glasnost'*. Målsättningen är att omvandla landet till en "socialistisk" marknadsekonomi med olika ägandeformer och att tillåta pluralism i debatt och åsiktsbildning. Ledarna vill göra Sovjetunionen mer lik de demokratiska välfärdsstaterna. Med anspelning på ett gammalt tema i rysk debatt kan man beskriva Gorbačevs linje som ett försök att europeisera Ryssland.

Begreppen 'Ryssland' och 'Sovjetunionen' flyter ihop i Gorbačevs politiska språkbruk. I början av sin karriär som generalsekreterare använde han upprepade gånger offentligt ordet Ryssland när han syftade på hela Sovjetunionen, t.ex. i ett framträdande i Kiev sommaren 1985 och inför några inbjudna västintellektuella i Moskva hösten 1986. Det Ryssland, som Gorbačev refererar till, är mindre *Svjataja Rus'*, det heliga Ryssland, än *Rossi ja*, dvs. Peter den Stores europeiserade imperium. I ett tal i Vladivostok sommaren 1986 antydde Gorbačev, att han gick i Peters fotspår. Han citerade ur Puškins dikt "Bronstryttaren" och förkunnade att han, Gorbačev, i Vladivostok skulle öppna fönstret mot Asien på samma sätt som Peter öppnade Rysslands fönster mot Europa. Det var av sammanhanget klart att det Asien, som Gorbačev åsyftade, inte var det traditionella i rysk historiemytologi, dvs. mongolokets och despotins hemvist, utan moderniseringens och europeiseringens länder Japan och Sydkorea.

Modellen S:t Petersburg

Peter den Store började 1703 uppföra S:t Petersburg på från Sverige just erövrade territorium vid Finska viken. Det var ett led i hans med våld och tvång men också med stor målmedvetenhet genomförda revolution uppifrån. Avsikten var att modernisera Ryssland och göra staten till en stormakt. Den nya huvudstaden vid Finska viken skulle flytta landets

politiska och ekonomiska centrum från den euroasiatiska landmassan till Östersjön och Europa. Staden skulle genom sitt exempel bli en förebild för den nya, i europeisk dräkt klädda ryska tjänstadel, som Peter satte i den gamla bojaradelns ställe. Arkitektoniskt byggdes den nya huvudstaden upp med de europeiska maritima handelsstäderna Amsterdam och Venedig som förebilder.

Den av Peter inledda moderniseringen blev motsägelsefull. S:t Petersburg var huvudstad men låg ändå i landets periferi, vid gränsen mellan Rysslands och Europas kultur. Staden kom att fungera som ett filter mellan Europa och det moskovitiska Ryssland. Inställningen till Europa var kluven bland ryssarna. S:t Petersburg uppfattades dels som en framtidens stad, omstrålad av paradiskt ljus, dels som ett dödligt hot mot den gamla ryska kulturen, som ett djävulens bländverk.

S:t Petersburg kom i den ryska kulturen att definieras i ett motsatsförhållande till Moskva. Polerna var många: det gamla heliga ortodoxa Ryssland - *Svjataja Rus'* - mot det nya sekulariserade, kosmopolitiska imperiet - *Rossi ja*; Asiens dunkel, stillastående och despoti mot Europas ljus, dynamik och pluralism. S:t Petersburg var ett av de stora moderniseringsprojekten i Europas historia, jämförbart med Schinkels Berlin och Hausmanns Paris, och staden blev under 1800-talets lopp ett politiskt, ekonomiskt och kulturellt centrum, jämförbart med Paris, London, Wien och Berlin. Men samtidigt blev den nya huvudstaden en enklav i sitt eget land. Avståndet växte mellan den glittrande civilisationen i S:t Petersburg med dess europeiska kulturliv och stora, moderna industrier och det stillastående, agrara livet i ett Ryssland, där folket bara långsamt och med möda reste sig ur sekelgamla traditioner av vidskepelse, undergivenhet och apati.

Med de ord vi beskriver det gamla Ryssland har vi närmast oss Gorbačevs eget språkbruk beträffande den sovjetiska utvecklingen före hans eget makttillträde 1985. Perioden 1964-1985, Brežnevs, Andropovs och Černenkos år vid makten, har nu officiellt blivit "stagnationsperioden" (*period zastoja*). *Peres trojka* -politiken har igångsatts på den högsta ledningens initiativ och är en nutida motsvarighet till Peter den Stores revolution uppifrån. Men *glasnost'* har givit utrymme för initiativ nerifrån, för en viss demokratisering. Gorbačevs politik är motsägelsefull, som Peters, men på ett annorlunda sätt. I Peters fall låg motsättningen i, att Ryssland fick en mer ordnad förvaltning samt järnbruk och textilfabriker för arméns behov, samtidigt som folkets stora massa bands än hårdare i livegenskapen. I Gorbačevs fall ligger motsättningen mellan ledarnas mål att göra en av

Ryssland dominerad Sovjetunion ännu starkare och de aktiverade människornas strävan att göra sin egen republiks situation bättre utan tanke på g Ryssland. Peters politik bidrog till att skärpa de sociala skillnaderna, medan Gorbačevs politik har understrukt de etniska motsättningarna i imperiet.

Sinnebilden för stagnationen, för det dödsdömda förflutna, är i Gorbačevs rike inte bara Moskva, en stad som bär sovjetperiodens märke med sina Stalinkrokaner och där den renoverade gatan Arbat är en orgie i nostalgisk kitsch. Även Leningrad står för det förflutna, för både historia och nostalgi. Den ryska litteraturens guldålder och silverålder, Puskin och "Belyj, klassicismen och sekelskiftets modernism, nu historia, är vad vi , förknippar Leningrad med. Det är helt följdriktigt att när det svenska företaget Knutsson Casino sluter ett samarbetsavtal med staden Leningrad 1989, så handlar det om ett öppna ett kasino, inbegreppet för bourgeoisins sekelskiftesvärld. Till yttermera visso heter det nya företaget *St Petersburg Casino Ventures*.¹

Leningrad och Moskva är idag historiska minnesmärken över två havererade ryska moderniseringsprojekt, Peter den Stores europeiska och Vladimir Lenins sovjetiska. Nu är det dags för ett tredje försök: *Gorbopolis*. Men var skall staden ligga. Var finns framtiden för Ryssland idag?

För Ryssland i tiden

Gorbačevs moderniseringsprogram sattes igång och har hållits vid liv för Rysslands skull. Ledaren höll ännu i september 1989 fast vid både myten om att ryssarna skapat förutsättningar för en bättre framtid för alla folk genom sin insats i oktober 1917 och föreställningen, att det är i Rysslands tecken som man skall vidmakthålla supermakten Sovjetunionen. Några avsnitt i Gorbačevs tal den 19 september 1989 till det sovjetiska kommunistpartiets centralkommittémöte om nationalitetsfrågan markerade hur talaren uppfattade problemet. Han hyllade Ryssland:

"Det är känt vilken roll Ryssland, det ryska folket spelade när bela landet slog in på de revolutionära omvälvningarnas väg och när det gällt att övervinna många folks ekonomiska och kulturella eftersläpning och försvara Oktoberrevolutionens vinningar" (Gorbačev 1989,12).

Den marxistiska utvecklingstron, moderniseringsideologin, är här kopplad till tanken att Ryssland har en särskild historisk mission. Uppfattningen att Ryssland skall stå i utvecklingens centrum lyser fram i följande kommentar till den "plattform" partiet sände ut före mötet:

"... många kamrater som deltagit i diskussionen om plattformen och representerar olika nationer i vårt land, anser det vara ändamålsenligt att ge ryska språket status som statsspråk i Sovjetunionen. Det tycks oss att detta förslag förtjänar de högsta maktorganens uppmärksamhet och stöd. Ett genomförande av det skulle på intet sätt kränka någon nationalitets rättigheter och det skulle samtidigt utgöra en betydelsefull rättslig grundval för att i vårt mångnatio-nella land utveckla det ekonomiska, politiska och kulturella umgänget mellan folken, deras gemensamma skapande verksamhet och även deras aktiva medverkan i det internationella livet" (Gorbačev 1989,14-15).

Bakgrunden till förslaget vax att de baltiska republikernas parlament våren 1989 antog lagar om resp. republikgrundande folks modersmål som officiellt statsspråk, ett motsvarande initiativ i Moldavien i augusti 1989 -där ryskan fick andrarangsstatus som ett accepterat "umgängesspråk" - och förslag till motsvarande lagstiftning i Vitryssland och Ukraina. Genom att göra ryskan till statsspråk för Sovjetunionen skulle man säkra ryssarnas ställning i unionsrepublikerna och hindra dessa från att avryskas. Gorbačev tänker sig att moderniseringen skall genomföras för Rysslands skull och på ryska. Det är synnerligen intressant att jämföra partiets och ledarens anspråk och rekommendationer med en samtida analys av den ryska författarinnan Marietta Čudakova, känd för sina forskningar om en av den sovjetiska Leviathans främsta kritiker, författaren till *Master i Margarita* Michail Bulgakov. I en artikel med titeln "På spaning efter ett förlorat fädernesland", publicerad i september 1989, hade hon följande att säga om exakt det språk som Gorbačev uttryckte sig på, och som han ville göra till statsspråk:

"Och det ryska språket förlorar vi i Ryssland, och inte i Moldavien, inte i Estland. Det används så cyniskt för statens propagandabehov - och den sfären är oändligt stor bos oss - att det är som om man berövat det livet, hur hemska dessa ord än må låta. I officiella texter sker en degradering av det ryska språket. ... Totalitarismen bar tillfogat språket ett kännbart nederlag. När man lyssnar till tal av landets ledare är de späckade av språkfel. ... Och när vi talar om

de nationella språkens pånyttfödelse, *måste vi tänka på att också befria, ryska språket och göra det till ett civilt samhälles språk*" (Čudakova 1989,3).

Detta perspektiv på ryska språket och på vad som skett med den ryska kulturen under den sovjetiska eran är fullständigt frånvarande i Gorbačevs tal. Tvärtom prisar han det sovjetiska förflutna, med undantag blott för vissa "deformationer" och "misstag" av sekundär betydelse. Han hävdar dessutom, att vad som är bra för Ryssland är bra för de andra folken i unionen:

"Vårt parti förespråkar en stor och stark federativ stat, eftersom det är övertygat om att detta motsvarar intressena hos alla folk som förenat sig till Sovjetunionen" (Gorbačev 1989,15).

Vad han menade med uttrycket "förenat sig" klargjorde Gorbačev då han beskrev den sovjetryska ockupationen av de baltiska staterna, Bessarabien och Bukovina 1940, dvs. under tiden för den nazi-sovjetiska pakten med dess klausuler om en uppdelning av Östeuropa:

"1940 bildades SSR Moldavien inom SSSR. Samma år inträdde Litauen, Lettland och Estland i unionen. ...det finns inga grunder för att ifrågasätta det då fattade beslutet om de baltiska republikernas inträde i SSSR, det val deras folk träffade" (Gorbačev 1989,11).

Även här finns en polemik i Gorbačevs tal, nämligen mot de baltiska politiker som har förklarat den nazi-sovjetiska pakten olaglig och vilka hävdar, att "inträdet" var en ockupation, en krigsförbrytelse från Stalins sida och rättsligt ogiltig. Gorbačev försvarar Rysslands imperialistiska erövringar under Stalin. Men man kan dessutom uppfatta utsagan som en signal om, att unionen - det ryska imperiet - inte kan förbli stark om den splittras, dvs. om Ryssland mister de baltiska staterna.

Tyngden från det förflutna.

Alla folk i Sovjetunionen har präglats av årtiondens frånvaro av politiskt liv. Men ryssarna har präglats både längre tid och på ett djupare sätt än balterna. Den sovjetiska kommunismen är en direkt fortsättning på och har inneburit en förstärkning av auktoritära drag i den ryska tradi-

tionen. Balterna har varit underkastade kommunismen tjugo år mindre än ryssarna och har dessutom bevarat egna traditioner att sätta emot det kommunistiska ryska inflytandet.

Glasnost' har bl.a. lett till att ryska intellektuella har kunnat ge oförblommerat uttryck åt sin pessimism beträffande den ryska folkkaraktär, som de ser som resultat av århundradens despotiskt förtryck, bragt till ytterlighet under kommunismen. Författaren Valentin Rasputin och litteraturvetaren, ordföranden i den sovjetiska kulturfonden Dmitrij Lichacev, har båda upprepade gånger framhållit hur ryssarna råkat ut för andlig miljöförstöring under sovjetperioden och nu ger prov på en slavmentalitet. Detta tema varierades i en rad artiklar i *Novyj Mir* och några inlägg i Literatur-naja *Gazeta* där några hävdade att det var nödvändigt att tvinga ryssarna framåt på moderniseringens väg med hjälp av en stark man, en "järnnäve".²

I en artikel i *Novyj Mir* i februari 1989 hävdade Igor' Kljamkin, filosof och verksam vid vetenskapsakademiens institut för den socialistiska världsekonomin, att slaveri låg till grund för det sovjetiska samhällssystemet. Uttrycket arbetarstat tolkades av kommunistledarna med Trockijs ord i dennes polemik med Karl Kautsky 1919 som att staten hade rätt att sända varje arbetare dit man ansåg att han behövdes. Därför var planhushållning otänkbar utan arbetsplikt. Men tvång framkallade lättja och vande folk av med att arbeta bra. Kljamkin citerade Kautskys omdöme, att folket i Ryssland mer än i någon annan större stat i Europa vant sig vid att vänta sig att alla förändringar måste komma uppifrån (Kljamkin 1989, 221-224). Analysen gav med andra ord slutsatsen, att ryssarna vants av med att arbeta ordentligt och dessutom passivt inväntade order uppifrån, innan de förmådde företa sig något. Men, fortsatte Kljamkin, om *perestrojka* skulle ha framgång måste det opersonliga tvånget ersättas med individens aktiva vilja att göra något i sitt arbete och med sitt liv. När han skulle ge ett recept för hur detta skulle gå till i Sovjetunionen, hänvisade Kljamkin till icke-ryska traditioner. Han hävdade, att ett exempel fanns i protestantismen, vilken enligt honom givit världen en ny individ, en ansvarsfull och disciplinerad arbetande människa, som givit den västliga civilisationen nästan allt det den hade av värde idag (Kljamkin 1989, 237).

Kljamkin ansluter sig, utan att nämna den idéhistoriska bakgrunden, till Max Webers bekanta och omstridda tes om protestantismens etik och kapitalismens anda. Det betydelsefulla är dock inte huruvida tesen är riktig utan att Kljamkin synes ta för givet att den är det. Sannolikt har han hämtat inspiration från den sovjetiska verkligheten, där de protestantiska

esterna och letterna är de, vilka snabbast och djupast försökt förverkliga perestrojkans bud om en marknadsinriktad ekonomi, byggd på privata, personliga initiativ.

Betydelsen av de baltiska traditionerna som en tillgång i moderniseringsprocessen utvecklades i aprilnumret 1989 av *Novyj Mir* av Vladimir Šubkin. Liksom Kljamkin karaktäriserade han Sovjetunionen som ett gigantiskt tvångsarbetsläger, men han drog ännu mer vittgående slutsatser. Han hävdade att tiden efter oktoberrevolutionen lett inte bara till en demografisk katastrof genom folkmorden. Som källa åberopade han den brittiske historikern Robert Conquests uträkningar, vilka bara något år tidigare brukade fördömas som "antisovjetiska" överdrifter. Šubkin menade att det också ägt rum vad han kallade en genetisk katastrof, som det skulle ta århundraden att reparera. Staten hade systematisk utrotat alla, som höjde sig över mängden och reducerat dem, vilka tillåtits leva, till vegeterande varelser utan annan sysselsättning än tvångsarbete och köande efter elementära livsförnödenheter. Šubkin tvivlade på, att *glasnost'* och nytänkande (*novoe myšlenie* är det officiella namnet på Gorbačevs lära) kunde rädda ett folk, ryssarna, som systematiskt utsatts för terror och atomiserats till isolerade individer, försjunkna i det snävt privata. Den enda räddningsplankan såg han i esterna, vilka enligt honom var mindre cyniska och skeptiska än andra. Bland esterna trodde ännu ett flertal, att det skulle gå att organisera ett normalt socialt liv, bara man fick göra som man ville. I Ryssland, däremot, var skepsis och cynism utbredda stämningar, inte minst bland ungdomen. Det civila samhället hade försvunnit tillsammans med sina grundförutsättningar: hederliga arbetande människor, medborgare i ordets rätta bemärkelse.

Šubkin pekade direkt ut det folk, esterna, vilket Kljamkin indirekt anspelade på, och som kommit att bli *perestrojkas* spjutspets. I julinumret av *Novyj Mir* fortsatte Andranik Migranjan, historiker och verksam vid samma institut som Kljamkin, att resonera i samma banor. Han hävdade, att ledarna uppenbarligen inte hade funderat på exakt hur *perestrojka* skulle kunna förverkligas i de olika unionsrepublikerna med deras skilda traditioner. Men genom att ta fasta på skillnaderna kunde man enligt Migranjan se en utväg:

"För beslutsfattarna måste det stå klart, att Estland och Turkmenien bar olika utgångspunkter och trädde in i den nuvarande moderniseringsfasen med olikartad social bakgrund. Det är helt uppenbart, att vissa regioner i landet bar förutsättningar för att bli zoner

för nya infallsvinklar och beslut. I dessa zoner kommer man att utforma nödvändiga länkar i den mekanism, som skall ansluta vårt land till världsekonomin. Genom att förvandla sig själva, kommer de att inverka på de övriga regionerna i vårt land och bidra till att deras ekonomiska och politiska struktur moderniseras. I själva verket måste dessa regioner bli de lokomotiv, som med hjälp av teknologi, teknik och pengar från Väst och tack vare sin jämförelsevis högtstående arbetskultur och förekomst av nödvändiga resurser, drar loss de övriga territorierna ur stillaståndet och stagnationen."

Åter framstår esterna, i detta fall som symbol för den baltiska "zonen", som kallade att ta ledningen i moderniseringsprocessen. Kljamkin, Šubkins och Migrantjans förhoppningar på esterna passar för övrigt väl med data från tiden närmast före *perestrojka*, som lämnats av den sovjetiska etnosociologiska forskningen. Esterna framstår i denna som det mest samhällsorienterade och aktiva folket i Sovjetunionen. De har den högsta levnadsstandarden men visar samtidigt det största missnöjet av alla med de materiella förhållandena. De är positivare än ryssarna till begrepp som 'utveckling av demokratin' och 'ekonomiska initiativ' (Gerner 1989, 170-174). Detta stämmer inte bara med Webers tes om den protestantiska livshållningen utan även med sociologiska teorier som säger, att människorna kan mobiliseras för politiska förändringar då de upplever relativ deprivation, då de har en referensgrupp att jämföra sig med, vilken har det bättre. Esterna jämför sig inte med de fattigare ryssarna utan med kapitalistiska välfärdsstater som Finland och Sverige, som de har goda kunskaper om tack vare finländsk TV, finländsk och svensk radio samt täta besök från de nordiska grannländerna. Till bilden hör också, att ester, liksom även letter och litauer, ser på Västeuropa och Ryssland som motsatser, där Väst står för det eftersträvansvärda och Ryssland för det motbudande. Ryssarna har också kontakter med och vissa kunskaper om Väst, men i deras fall finns starka känslor av främlingskap och misstänksamhet. Det är inte självklart för ryssar att ha det europeiska samhället som positiv referens. När det gäller möjligheten till modernisering som "europeisering" kan man säga, att balterna har ett positivt kulturellt arv att utnyttja, medan ryssarnas förutsättningar är betydligt sämre.

Baltisk modernisering - för vems skull?

Den 22 maj 1989 innehöll partiorganet *Pravda* en varning till balterna mot att gå för långt i kraven på politisk och ekonomisk självständighet. Den

26 augusti fördömde det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitté i ett särskilt uttalande baltisk "extremism". Men eftersom den högsta ledningen under Gorbačev samtidigt i enskilda överläggningar i Moskva gav de baltiska ledarna intrycket, att de borde fortsätta med sitt ekonomiska reformarbete, måste man dra slutsatsen, att Moskva ville, att balterna skulle förbli *perestrojkas* avantgarde samtidigt som de stannade kvar i en union under Rysslands ledning. Gorbačev syntes mena, att balterna har nyckeln till en bättre framtid för Ryssland.

Under 1700- och 1800-talen var S:t Petersburg centrum för moderniseringen, för europeiseringen av Ryssland. Efter bolsjevikernas statskupp i oktober 1917 reducerades staden i betydelse. Den nya regimen flyttade tillbaka maktens boning till Kreml i Moskva, till den gamla ryska huvudstaden. När Gorbačev lanserade sin modernisering, kunde Leningrad, trots den geografiska närheten till det moderna Europa, inte längre spela rollen av föredöme och pådrivare. Den rollen spelades istället av Balticum med Estland i spetsen. Men händelsförloppet 1988-1989, då folkfronterna etablerades och snart fick politiskt inflytande i republikernas parlament, klargjorde, att balterna inte arbetade på en bättre framtid för Ryssland utan för sig själva. Som svar på det sovjetiska kommunistpartiets varningsord till balterna den 26 augusti 1989 svarade de baltiska folkfronterna med en deklARATION, vilken som rubrik travesterade det gamla polsk-litauiska fältropet "För Er och vår frihet!" Den patriotism man vädjade till var lokalt förankrad, inte sovjetisk. I deklARATIONEN sades bl.a.:

"När vi nu har slagit in på vägen mot demokratisering och nationell pånyttfödelse, hoppas vi på stöd och förståelse från alla, som förenat sitt öde med våra fäders fosterland. Att på detta område respektera de mänskliga rättigheterna och internationella normerna anser vi vara lika förpliktande som att respektera nationernas rätt. Den viktigaste är rätten till överlevnad, till självmedvetande och självbestämmande, till modersmålet och fosterjorden. Ryska människor, skulle ni vilja avstå från dessa rättigheter beträffande Ryssland? ... Inget folk kan, om det tillfrågas, gå med på att gå in i en stormakt för att upplösas i den och försvinna, för att förlora all rätt till den jord, som givits i arv av förfäderna."³

Denna självständighetsdeklARATION betonar språket och landskapet, om man så vill blodet och marken. Det är inte sovjetstaten och inte Ryssland, som man vill arbeta för utan de i etniska termer definierade fosterlanden Estland, Lettland och Litauen. Peter den Store anlade själv sin nya

huvudstad och befolkade den med moderniserare i form av tyskar från Balticum, som inte hade något emot att tjäna den ryska statsmakten. Gorbačev är i sin moderniseringskampanj också hänvisad till människor i Balticum, men det är inte fråga om villiga redskap för härskaren. Denna gång är de tilltänkta moderniserarna istället individer, som känner sig förtryckta av statsledningen och inte alls vill arbeta för ryssarnas stat.

S:t Petersburg betraktades självklart som en del av det ryska imperium, som skulle moderniseras. Gorbačev och dennes ryska kamrater i politbyrån, betraktar Balticum som en självklar del av riket, av den Sovjetunionen som skall moderniseras. Många, troligen flertalet av de invandrade ryssarna i Balticum betraktar inte Estland, Lettland eller Litauen som främmande land utan som sitt eget fosterland. Till alla dessa ryssar säger Marietta Čudakova, att det är typiskt för "byråkraten med ett imperialt medvetande" att inte kunna tänka sig, att man i nans land (!) kan prata något annat än hans språk: där ryska talas, är Ryssland. Men, utropar Čudakova till sina landsmän, "man har lurat er!". Ryssarna har inte kommit till Balticum av eget fritt val. De har drivits dit av en regim, "som gjort det omöjligt att leva i Rysslands centrala europeiska del" och som "medvetet har eftersträvat att 'tunna ut' urbefolkningen i en rad republiker" (Čudakova 1989, 3). Det Čudakova syftar på är utarmningen av den ryska landsbygden, som de unga flyr ifrån, och den sovjetiska industrialiseringspolitiken, som lett till massiv inflyttning av ryssar i Balticum, Moldavien och Ukraina.

Främlingskapet mellan balter och ryssar har blivit så djupt, att Gorbačev inte kan upprepa Peters dåd. Balticum är inte ett nutida S:t Petersburg därför att dagens balter inte vill bygga någon Gorbopolis åt Ryssland som undersåtar i ett ryskt imperium. Balterna säger ja till moderniseringen samtidigt som de säger nej till Ryssland. Om *perestrojka* lyckas, kommer de baltiska folken att frigöra sig och bilda suveräna stater. På längre sikt kan de troligen i så fall enligt Finlands mönster bistå Ryssland med det moderna industrisamhällets produkter och kunnande. *Perestrojka* lyckas. Om balternas frihetssträvanden däremot krossas av Moskva, läggs också *perestrojka* i graven. Rysslands modernisering förblir en önskedröm.

FOTNOTER

1. Svenska Dagbladet 03.10 1989
2. "Nužna 'železnaja ruka'?", Literaturnaja *Gazeta* 16.08. 1989; Leonid Batkin, "Mertvyj chvataet živogo. 'Demokratičeskij diktator'¹ - chuže ne pridumaes", Literaturnaja *Gazeta* 27.09.1989; "Doloi ljubogo diktatora", *Literaturnaja Gazeta* 27.09.1989.
3. "Za našu i vasu svobodu", *Atmoda* (Riga), 11.09.1989.

BIBLIOGRAFI

- Gerner, K.: 1989, *Svårt att vara ryss. På väg mot postsovjetismen*, Signum, Lund, 170-174.
- Gorbačev, M.: 1989, 'M. Gorbačevs tal vid centralkommitténs möte', *Tempus*, nr. 39, s. 12.
- Čudakova, M.: 1989, 'V poiskah utracennogo otecestva', *Literaturnaja Gazeta* 20.09.1989.
- Kljamkin, I.: 1989, 'Pocemu trudno govorit' pravdu', *Novyj Mir*, nr. 2, 221-224.
- Migranjan, A.: 1989 'Dolgij put' k evropejskomu domu', *Novyj Mir*, nr. 7, s. 173.
- Šubkin, V.: 1989 'Trudnoe proščanie', *Novyj Mir*, nr. 7, s. 173.

Oktober 1989

Lunds Universitet